

ՄԱԿԱՐԱՅԵՆԻՈՅ Բ. ԳՐԵՐԻՆ ՀԱՅԵՐԷՆ

ԹԱՐԳԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ֆրանկյան ուսումնասիրողների:

Այն մշուշը, որով պաշարուած է Ս. Գրքի հայերէն թարգմանութեան թէ հայկաբանութեան եւ թէ Ս. Գրքի ընդհանուր ուսումնասիրութեան տեսակէտէ այնչափ հետաքրքրական պատմութիւնը, գոնէ մասամբ փարատելու համար, անհրաժեշտ է մէն մի մատեան մանրակրկիտ հետազոտել: Մենախօսական հետազոտութիւններով միայն պիտի յաջողինք լոյս սփռել ժամանակին, թարգմանչին, բայց մանաւանդ Հայուն սկզբնագրին եւ անոր լեզուին վրայ: Ինչպէս նաեւ Հայուն արժէքը՝ Ս. Գրքի ընդհանուր քննադատութեան եւ անոր նախնական բնագիրը վերակազմելու համար՝ այս ճամբով միայն — թէեւ անհարթ եւ տաժանելի — կարելի է ճշդել: Այս էր այն շարժառիթը, որ զմեզ մղեց մեր ուսումնասիրութեան նիւթը՝ Մակարայեցւոց շատ կողմանէ ուշագրաւ Բ. գիրքը:

Աւելորդ ու մեր նիւթէն դուրս համարելով Յունարէն սկզբնագրին հայոյ խնդիրները, իսկոյն կ'անցնինք հայերէն թարգմանութեան:

§ 1. Աղբիւրներ:

Քննութեանս համար անհրաժեշտ էր ունենալ հնարաւոր կատարելութեամբ ձեռագրական ատաղձ, վասն զի թէեւ Մակարայեցւոց թարգմանութիւնը Ե. դարու արդիւնք է, բայց յաճախ դարերն եւ անհմուտ գրչագիրներն իլ ենց աղդեցութիւնը զգալի ըրած են եւ մեր վրայ պարտք կը դնեն նախնական ոսկին զտելու յետնադարեան կղզիանքէ: Դժբախտաբար մեր տրամադրութեան տակ եղող ձեռագիրները, որոնցմով պիտի ջանայինք բնագիրը վերակազմել յառաջ քան յոյն սկզբնագրի հետ ունեցած աղբիւսի վրայ դատաստան կտրելը, բաղձալի ամբողջութիւն չեն կազմեր: Ստիպուած ենք գոհ ըլլալ հետեւեալ ձեռագիրներով, որոնցմէ երկուքը տպագիր ունեցած ենք մեր առջեւ: Զօհրայի հրատարակութիւնը (Վենետիկ 1805), որ եղած է 1319ին գրուած կիլիկեան ձեռագրի մը վրայէն (անդ, Նախաբանութիւն, էջ 5) եւ հայերէն ընկալեալ բնագիրը (textus receptus) կը կազմէ (= Z): Զօհրայի միջոցաւ եւ համեմատութեամբ կը ծանօթանանք նաեւ վենետիկեան ձեռագիրներու, եւ կը նշանա-

կենք զանոնք զօհրայեան ոճով՝ Zn = ոմանք, այլք: — Տպագրուած երկրորդ ձեռագիրը կը գտնեմ Ոսկանի քով (տպ. Ամստերդամ, 1666): Գիտեմ որ վերջինս լաւ անուն չի վա ելեր եւ հայ աւանդեալ բնագրին մէջ ըստ վուլգատայի փոփոխութիւններ մուծած ըլլալու կասկածէն ենթակայ է: Սակայն հիմնուած անձնական քննութիւններու եւ կարապետ վարդապետի վկայութեան վրայ՝ պէտք է ազատ արձակել զինքն այս կասկածէն: Ոսկանի տպագրած ձեռագիրը կը պատկանի Հեթմոյ գրուած 1295ին, եւ կը գտնուի Էջմիածնի մատենադարանը (կար. Յուլ. Թ. 157), որ կը բովանդակէ նաեւ Ոսկանի դիտողութիւնները մեծաւ մասամբ ուղղագրական եւ լուսանցագիր (կարապետ վարդապետ, Արատ 1902, էջ 1069—1071): Մասնաւորելով խօսքս Մակարայեցւոց վրայ՝ ոչ մէկ կէտի մէջ, ուր Հայը վուլգատայէ կը շեղի Ոսկան վերջնոյս կը համաձայնի: Ըստ այսմ Ոսկան կը նկատեմ ներկայացուցիչ Հեթմոյ ձեռագրին (= o): — Երրորդ ձեռագիր մը ունի մեր Մատենադարանը (Տաշեան, Յուլ. Թ. 71 = b) ԺԳ. դարէն, եւ չորրորդ մը՝ Վիեննայի Ազգային Գրադարանը (Թ. 11)՝ գրուած 1608ին (= h): Zobh միասին կ'ընթանան յաճախ, կիլիկեան շրջանին կը պատկանին, եւ առանձին խումբ մը կը կոչուցանեն՝ հակառակ մեր Մատենադարանի ուրիշ մէկ ձեռագրին (Տաշեան, Յուլ. Թ. 55), որ թէեւ մերձաւորապէս ԺԳ. դարէն է, բայց Հայաստանի մէջ գրուած եւ ուրիշ խումբի մը ներկայացուցիչն է (= a): Բացի այս ձեռագիրներէն՝ նկատի առած եմ նաեւ Երուսաղէմի 15 ձեռագիրներու համեմատութիւնը՝ Սարգիս Մալեանէ, որուն ինքնագիրը ստացուածք է մեր Մատենադարանին (Տաշեան, Յուլ. Թ. 244): Կը նշանակեմ՝ J եւ առընթեր՝ համընթաց ձեռագիրներուն թիւը:

Համեմատութիւններու հիմ առած եմ հայ եւ յոյն ընկալեալ բնագիրները, առաջինն ըստ Զօհրայի, իսկ երկրորդն ըստ Նեստլէի (Nestle, V. T. Graece, Tom. II, Leipzig 1887): Յունարէն ձեռագրական տարբերութեանց համար դիմած եմ Հովմբի աշխարհահռչակ գործին (Vetus Testamentum, ed. B. Holmes et J. Parsans, Tom. V. Oxonii 1827), որուն յունարէն ձեռագիրներուն արարական թուանշաններն անփոփոխ կը պահեմ, միայն Cod. Al. = A եւ Cod. Venet. = V, հետեւելով Սուրտի

այնպէս ալ — իրենց բոլոր թերութիւններով — մեզի հասած են, այն ատեն մեր առաջին ապացոյցը վճռական բնոյթ կը զգենու:

Եթէ այսօր Ս. Գրքի հայերէն թարգմանութեամբ կը պարծինք եւ Եւրոպացի գիտնականներ իրենց հիացումը կը նուիրեն անոր, այս մեծաւ մասամբ արգիւնքն է սա հանգամանքին, որ գրի գիւտէն վերջ թարգմանուած գրքերը յետոյ խնամեալ վերաքննութեան ենթարկուեցան գլխաւոր թարգմանիչներու կողմէ: Մակարայեցւոց գրքերն այս բախտին չարժանացան, որովհետեւ գուցէ դեռ նոր սկսած թարգմանութիւնը չաւարտած կամ սրբագրութեան կարգն անոնց չհասած սրբագրիչ յանձնախումբին գլուխը՝ Ս. Սահակ եւ քիչ յետոյ նաեւ Մաշտոց աշխարհքէ կը բաժնուէին:

Վերջին կէտը լոկ ենթադրութիւն է եւ ազատ նիւթ վիճարանութեան, իսկ թէ Մակարայեցւոց գրքերն թարգմանուած են առանց սրբագրութեան — վասն զի այս է մեզի համար էականը — ասոր ունիմ անփոփոխ փաստեր: Նախ՝ այն բազմաթիւ թանձր սխալները, զորոնք յետոյ միառմի պիտի քննենք, կը մերժեն նոյն իսկ վերիվերոյ սրբագրութեան մը կարելիութիւնը: Երկրորդ՝ թարգմանչին կը կին թարգմանութիւնները, անձնական սրբագրութիւնները, զորոնք նա լուսանցքին վրայ գուցէ նշանակած էր եւ որոնք յետոյ գրչագիրներէ բուն մարմնոյն մէջ հիւսուած են, յայտնագիման կը ցուցնեն, թէ Մակարայեցւոց գրքերն իրենց սկզբնական կերպարանքը, զոր իրենց թարգմանչին կը պարտէին, անփոփոխ պահած են: Այս նկարագրական երեւոյթն այնու ծագած է, որ հայ թարգմանիչը չէ կրցած յաճախ յունարէն բառին զանազան իմաստներէն յարմարագոյն ընտրել եւ զամէնքը միանգամայն յիշած է, կամ առաջին թարգմանութենէն դժգոհ՝ երկրորդ մը կցած է իբրեւ աւելի ուղիղ եւ համաձայն սկզբնագրին: Յիշենք այս եղական տեղեկները:

2 ՄԿ. Ա. 2. «Թորժամ տեսանիցեն զկուռս քանդակեալս, պատկերս կերպարանալս:» Թարգմանչին զարգասիրութեան ծնունդ վերագրի անգիաններն անտեսելով, աչքի կը զարնէ հոս շարկապի պահասութիւնը. միայն թ. անիմաստ «կամ»-ով մը կը զօգէ երկու գոյականները, որոնցմէ մին հաւանաբար լուսանցքէն մուտ գտած է. Յոյնն ունի ἀγαλματα, որ ըստ տեղւոյն երկու իմաստներն ալ կու տայ: Մեր թարգ-

մանիչն անապահով՝ կը դնէ երկուքն ալ, մինչ Եսայեայ թարգմանիչը, ԺԹ, Ի, 9 պարզ «պատկեր»-ով կը շատանայ:

Բ. 14. «Սոյնպէս եւ Յուդա զամենայն կործանեալսն ի պատերազմաց անտի եւ զցրուեալսն ի մի վայր ժողովեաց: Հոս խնդիր կ'ըլլայ գրքերու մասին, որոնք թէեւ պատերազմներու հետեւութեամբ ցրուեցան կ'ըլլան, բայց ոչ կործանման առարկայ: Անշուշտ ասոր անդրադառնալով հայ թարգմանիչն անյարմար «կործանեալսն»-ը կ'ընէ «զցրուեալսն», համեմատ Յոյնին՝ «τὸ διαπεπταχότα — որուն կործանելը իմաստն ալ շատ հաղուագիւտ է — իսկ անխորհուրդ գրչագիրը «եւ»-ով կը հաշտեցնէ զանոնք:

Բ. 22. «Ամենայն քաղցրութեամբ, հեղութեամբ, խաղաղութեամբ, յուն. ἐπιεχέια բառին զանազան իմաստներն կը շարէ, մինչ Ժ, 4 արդէն կը սորվի «հեղութեամբ» նախընտրել եւ անով դոհանալ, ինչպէս Ի, Բ, 19, ԺԲ, 18, Բար. Բ, 27, Գն. Գ, 42:

Բ. 24. «Որ կամին միեւ ի բանս մատենագրին, ի դոյն թաթաւել»: Պարզ է որ վերջին անսորագիր բառերը լուսանցքէն ներս առնուած են բոլորովին անյաջող կերպով, քանի որ կը մնան կղզիացեալ, անկապ: Որչափ սիրուն է «միեւ», այնչափ ստրկական է «ի դոյն թաթաւել» = ἐισχύχλειναι, բայց յաւելուած ոսկեդարու թարգմանչին, որ իւր ստրկական թարգմանութիւններուն մէջ իսկ հայերէն բառերուն բռնազբօսիկ մասնիկներ չի լծեր, «ներթաթաւել» պիտի ըսէր յետնագրեան մը:

Բ. 24. «Վասն թանձրութեան հիւթոյ, խորութեան բանիցդ» = յուն. διὰ τὸ πλῆθος τῆς ὕλης. Հայը նախ նիւթական իմաստով առած է ὕλη, բայց իսկոյն նկատելով որ իմացական իմաստով կիրարկուած է հոս, կը յարէ՝ բան, երկու անգամն ալ πλῆθος ի տեղ իւր ընտրած բառերուն բնութեան յարմար վերացական գոյականներ յերիւրելով, մինչ հեղինակը «պատմական նիւթերու բազմութիւնը» կ'անարկէ: Հայկ. Բառ. Ի (Բ. 101) ընթերցուածը «խորութիւն», զոր Զօհրապ չի յիշատակեր, բոլորովին անճահ է:

Գ. 19. «Արգելականք կուսանաց ի կուսաստանաց», «παρθεῶν» ձեւն է որ հոս թարգմանչին շփոթութիւն պատճառած ու կրկին թարգմանութիւն առթած է. παρθεῶν

ԺԴ. 28. «Թէ ստու թիւն ինչ մտցն
ի գաշինս անգոր եւ ուխտքն եղիցին տարա
պարտուց:» Անօտրատիպ վերջին բառերը ու

ղեղ սրբագրութիւն են, վասն զի ἀθέτως ոչ
թէ հաշիւքի մէջ ստութիւն մտցնել այլ դաշնե-
լոյ՝ ըլլալ կը նշանակէ հոս:

ԺԵ. 17. «Հաստատուն զոտս ի բոյս
հարկանել, յենուլ ի համբերութիւն,
պնդել ի պատերազմի:» Յայտնի է, որ γένναίως
ἐμφερές αἰετի զանազան պատիպատ մեկնութիւն-
ներն են, որոնցմէ վերջինն ամենայնովն է: Բո-
լորովին անիմաստ եւ ինքնաստեղծ է առաջին
նախադասութիւնը, որուն «բոյս, ընթերցուածը
գրչասխալ է անշուշտ» փոխ. «բոյս» ի:

ԺԵ. 31. «Միջնաբերդին զԱկառանց»,
Յուն. ἀχράς նախ իբր հասարակ եւ ապա իբր
յատուկ անուն համարած է:

Վերջ տանք առ այժմ այս ցանկին, որ
կարծեմ կը բաւէ թարգմանութեանս սրբա-
գրուած չըլլալուն ենթադրութիւնն արդարաց
ներու:

Ժամանակի մասին սա պիտի աւելցնեմ,
որ մինչ իբր terminus a quo 432 կը հետեւի
մեր ըսածներէն, իբր terminus ad quem պէտք
է նշանակել առ առաւել՝ 450: Եղիշէ կը
պատմէ, թէ «Վարդան ի ձեռն առեալ զքաջ
նկարագիրն Մակարայեցոյ, ընթեռնոյր ի լսե-
լիս ամենեցուն», (Եղիշէ, Գործք, Վենետիկ
1859, էջ 81), խնդիր չկայ՝ հայերէն թարգ-
մանութեամբ. հայ ամբողջ բանակին յունագի-
տութիւնն աւելի քան տարակուսական է: Այս-
պէս ուրեմն 18 տարուան ժամանակաշրջանի մը
մէջ կը ծփանք. զայն աւելի սեղմելու կռուան կը
պակսի: Թէեւ Բուզանդ իւր Պատմութեան մէջ
սերտ աղբրս կը ցուցնէ Մակարայեցոյ գրքե-
րուն հետ, անոնց հայերէն թարգմանութիւնը
կը ճանչնայ ու կը գործածէ, բայց Բուզանդի
գրութեան ժամանակն անստոյգ ըլլալով, զայն
չէ կարելի հաշուի առնուլ ժամանակի խնդրոյն
մէջ՝ իբր եղը:

(Շարանախիւ:)

Հ. ՍԱՀԱՅ ԿՈԳԵԱՆ

ՎԱՐԴԱՆ ԱՐԵՒԵԼՅԻ

2.

Դրութիւններ:

(Շարանախիւ:)

5. Մանր երկեր. . . Յաղագս մեկնու-
թեան քերականին. զոր արարեալ է մեծ
վարդապետին Վարդանայ ի խնդրոյ թա-
գաւորին Հայոց Հեթմոյ: Սկիզբն է «Քերա-
կանութիւն է հմութիւն, որք ի քերթողացն
են ի շարագրացն իբրու բազում անգամ ա-
սացելոց»:

Ձեռագիր ծանօթ են մի քանի հատ, ինչ-
պէս մեր Մատ. ի Թ. 337:

Բ. Անթառամ՝ ծաղիկ Վարդանայ
վարդապետի ի խնդրոյ Սարգսի: Սրտայոյզ
ստութիւններով եւ քնքոյշ զգածումներով զե-
ղուն երկս արտասանած է Արեւելցի վարդա-
պետը Ս. Կուսի վերափոխման տօնին առթիւ:
Կը սկսի. «Թագաւորեալ սուրբ եկեղեցի աս-
տուածաբար հրաման տայ»:

Հ. Ալիշան կը հաւաստէ որ «Նմա ըն-
ծային ոմանք եւ զԱնթառամ ծաղիկ երեք տուն
շարականն, իսկ այլք զմեկնութիւն նորին»
(Վարդ., Յոջբ., էջ Ե): Վերջիններու ձայ-
նակից կ'ըլլամ, վասն զի հեղինակն ինքնին կ'ըսէ.
«Յորս համարձակեալ եղաք զաստուածամբձ
ծերունեացն զբանս զոր երգեն յայսմ աւուր
մանկունք եկեղեցւոյ ասելով իւրական հոգե-
խառն եւ աստուածամուխ բանին մեծացուցելին»:
Զի եթէ մեր թարգմանիչն եւ հոգեշարժ վար-
դապետն Մովսէս ասացեալ է զձննդեան եւ
զյարութեան երգս շարականաց եւ թէ մեծն եւ
հանդիսաւոր ճգնաւորն Բարսեղ մականուամբ
ճոնն կոչեցեալ... ապա չէ պարտ պակաս հայել
ի խորհրդաւոր բանքս յայս քան յառաքելական
յաւանդութիւնս. քանզի ի նոցանէ եւ ի նոյն
հոգւոյ խօսեցեալ եղեւ հաւասարապէս «Ան-
թառամ ծաղիկ» (էջ 6—7):

Ձեռագիրք. Կան բազմաթիւ հմտ. հատ
մը մեր Մատ. ի Թ. 642, թղ. 1—19: Օրինա-
կուած է Յ. Վանականի «Ուրախացիր Պօսակ
կուսի» երկին կից:

Հրատարակութիւն. Տեսութիւն Անթա-
ռամ ծաղիկ մեծացուցելին, արարեալ մեծին
Վարդանայ վարդապետի, տպեալ ի Ս Երուսա-
ղէմ 1834: